

Легітимація державної влади: сутність та культурні форми.

Проблема легітимації влади. У конституюванні державної влади вирішальну роль відіграє спосіб її узаконення, легітимації – тобто та форма, в якій обґрунтовується право на владу з боку владарюючих і, відповідно, здобувається визнання цього права з боку підвладних. Обґрунтування права на владу – універсальна ситуація існування владних відносин і взаємодії воель. Кожний вияв влади супроводжує явний чи неявний запит: за яким правом ця влада здійснюється? Будь-яка влада повинна містити у собі відповідь на це запитання. Наскільки переконливою вона буде, настільки міцнішою, усталенішою і тривалішою виявиться система влади. Чому так? Чому виникає питання про правочинність влади і яку роль його вирішення відіграє у здійсненні владних відносин?

В основі влади лежить перевага однієї волі над іншою. Влада не може існувати як природний закон, або природня властивість, бо вона є відношенням між істотами, що мають волю. А мати волю означає здійснювати своє буття на засадах самовизнання і самоврядування. Воля завжди намагається переважати. Влада ж, як ми раніше визначали, є підкорення однієї волі іншій. У самому відношенні владарювання відбувається зустріч не підпорядкованих первинно одна одній, потенційно незалежних воель, одна з яких стає домінуючою — інші ж залежними від неї та за нею слідуєчими. Ключовою, визначальною особливістю існування та здійснення влади є те, що влада становить не лише *даність*, наявність, а й містить у собі *визнання*. Вона починає існувати настільки,наскільки визнана її учасниками і спирається на їх волю. Якщо в акті влади здійснюється підпорядкування однієї волі іншій, а кожна воля за визначенням вільна і дорівнює за цією якістю іншій, то відтак виникає фундаментальне і визначає долю владарювання питання: чому, на якій підставі, одна воля (пануюча) стає розпорядником іншої (підлеглої)?

Конституювання влади у визнанні. Ще раз підкреслимо: у владі немає необхідності природного закону чи безпосередньої дії природних властивостей. Коли на одну чашу терезів ми кладемо камінь, а на іншу — пушинку, то тут автоматично спрацьовує різниця мас, виявом якої є коливання терезів. У випадку владарювання перевага однієї волі над іншою не лише повинна мати місце (як у наведеному прикладі різниця мас); вона повинна *бути визнана* як переважаюча з боку підвладної волі. Лише у цьому *визнанні переваги* конститується владне відношення. Інакше не може бути, адже мова йде не про щось інше, а про *волю*, яка повинна скоритися певному чиннику і прийняти його як її спрямовуючу силу. Необхідність для влади бути визнаною з боку підвладних є *першою актуалізацією* її (влади) *обґрунтування*.

З іншого боку, влада втілює у собі певний утиск свободи підпорядкованих воель. Панівна воля перебирає на себе певну частку їх можливостей і їх самовизначення. Цим створюється відповідальність пануючого над підвладним і необхідність для нього *виправдати* свою владу —

тобто довести, що здійснений ним утиск свободи підвласних не є марним, що він має сенс і є виправданим. Необхідність *виправдання влади* з боку владарюючого є *другою актуалізацією* обґрунтування владних відносин.

Таким чином щодо визнання (і впровадження) влади є амбівалентним і має дві іпостасі, постаючи з однаковою актуальністю як для владарюючого (пануючої волі), так і для підвладного (підлеглої волі). Для першого воно виглядає наступним чином: що є у моїй волі такого, що дає тій право бути розпорядником інших воль, котрі відтак стають підвладні мені? Для другого те саме питання набуває форми: що є у пануючій волі такого, що я повинен їй підпорядкувати власну і слідувати за нею так, як би це була моя власна воля? Владарюючий повинен *виправдатися* у своєму зазіханні на владу, а підвладний повинен *впевнитися* в обґрунтованості своїх поступок його волі.

Це питання, факт конституювання влади у взаємному визнанні людей — учасників влади (владарюючих та підвладних) — показує, що будь який акт влади неодмінно спирається на *право цієї влади бути*, існувати. Влада існує настільки, наскільки забезпечене її *право*, котре втілюється у визнанні її дійсності та виправданості як з боку владарюючих, так і з боку підвладних. Процес і процедура, котрими влада доводить свою небезпідставність, стверджує своє право і забезпечує визнання учасників, має назву *легітимації* влади (тобто, буквально, її узаконення).

За рахунок чого влада *легітимна* — тобто у чому вкорінене *право* на владу? Оскільки влада стосується волі, для неї недостатньо безпосередньої переваги сили. Влада потребує ще мати *право на владу*. Це закономірно, з огляду на природу "влади культури", яка є за своїм змістом не безпосередньою владою людини над людиною, а владою *над людьми* вищих засад буття. Саме апеляція до них і надає владі *право бути*, тобто легітимності. Велика ілюзія, що влада тримається голою силою і самою лише перевагою сили.

В обґрунтуванні (легітимації) влади ми вирізняли два головних змістовних аспекта: по-перше, *визнання влади*, прийняття її підвладним; по-друге, *виправдання влади*, своєрідне звітування у її плідності з боку владарюючого. Тільки належне обґрунтування влади в обох цих вимірах, створює можливість усталених і ефективних відносин панування і підлеглості поміж різними волями (тобто існуваннями, суттю котрих є самовизначення).

Які ж підстави висуваються для того, щоб влада була *визнана* та *виправдана* — тобто обґрунтована? У розв'язанні цього питання ми звернемося до культурно-історичного досвіду людства, тобто виокремимо головні форми легітимації влади, створювані людською культурою впродовж її історичного розвитку. Однак хоча відповідь на питання шукається шляхом звертання до історичного досвіду культури, загалом це питання, як і його розв'язання, має цілком загальнотеоретичний характер. Нас цікавить не історичне розмаїття видів обґрунтування влади, а експлікація тих головних, визначаючих форм легітимації, *котрі є можливими за умови культури*, тобто відбивають у собі змістовність культури як різновиду буття. Тому виокремлений аналіз цих форм невід'ємний від їх загальнотеоретичного порівняння для з'ясування їх культурного потенціалу та меж спрацьовування. З

огляду на це проаналізуємо основні види обґрунтування влади, які створюють можливість досить стабільного функціонування владних стосунків.

Легітимація силою звичаю. Найдавнішою формою легітимації влади є обґрунтування її звичаєм. Щось робиться так, а не інакше, бо "так заведено, так прийнято, саме так робиться ця справа". Звичай складає універсальну форму будь-яких дій, подій, відносин, вирішення проблем за первісних часів. Він є загальною основою суспільної нормативності як такої. У вигляді звичаю панує анонімна всезагальність соціуму, хоча у своєму витoku він зазвичай апелює до якоїсь легендарної чи міфологічної постаті. За своїм сенсом звичай є амбівалентним: з одного боку, сила, його нормативності начебто створена голою регулярністю виконання справи. Те, що певний час робиться так, створює правило, що саме так треба робити. Тут начебто панує не особа і її воля, а виключно час, котрий випробував і затвердив саме таку форму дії. Звичаєва свідомість на питання "чому саме так треба діяти?" завжди дає однакову відповідь: "тому, що так *повелося*". У звичаї влада виглядає тотожною з безпосереднім "планом справ", "рухом речей". Але, з іншого боку, звичай найчастіше містить у собі апеляцію до свого початку. Він не лише посилається на час як своє виправдання, а вказує на особливу ситуацію свого встановлення. Він містить не лише даність, але й *вимогу*: не просто "ми так робимо, та й годі", а й "лише так треба чинити, щоб сподівання виправдалися". Сила звичаю у тому, що він вказує на достеменність, справжність буття. Його підґрунтям є цілком трансцендентальні чинники.

Аналіз традиційного суспільства показує, що звичаї, навіть найдрібніші, занурені у міф, котрий їх пояснює, виправдовує і надає ознаки достеменної форми буття. Звичаї встановлюються в особливий міфологічний "час оно" — добу висхідного впорядкування світу богами та героями. Те, що відбувається за звичаєм, було колись започатковано міфологічним персонажем. Саме його вчинок є висхідною точкою, з якої "все повелося". Отже, не абстрактна тривалість часу затверджує звичай, а особлива онтологічна формула, яку подибуємо у міфі. Попри свою безпосередність і простоту, звичай служить способом освячення дійсності, він завжди містить апеляцію до "справжності буття".

Влада звичаю асоціюється передусім з первісним, або так званим традиційним суспільством. Дійсно, саме у первісні часи він є універсальною формою суспільної нормативності, від початку цивілізації все більше поступаючись праву, особистій волі, релігійним встановленням, та іншим соціокультурним регулятивам. Але помилково вважати, що влада звичаю зникає разом з традиційним суспільством. Сучасне життя теж значною мірою впорядковане саме звичаями і містить апеляції до них: традиції є усталеною формою організації будь-якої діяльності. У сучасних звичаях відбувається лише заміна трансцендентального чинника, котрий мислиться як висхідна точка звичаю. Це вже не персонаж міфу і його вчинок у прачасі, а цілком деміфологізований аргумент.

Можна виокремити три його модифікації: по-перше, аргументація сутністю речей — "так робиться, бо саме так вимагає суть справи". Наскільки

насправді це так, практично ніколи не встановлюється. Головним діячем у повсякденності є не критичний розум, а звичаєва свідомість, котрій властиво не вдаватися до змістовного аналізу, а покладатися на віру. "Сутність речей" у сучасних звичаях є засобом продукування довіри до них, а не об'єктивно визначеною істиною. Другою модифікацією є апеляція до досвіду, котрий виправдав себе. Успішне здійснення діяльності набуває значення *зразка дій*, і відтак набуває цілком трансцендентального сенсу. Це вже не просто досвід, з яким може посперечатися будь-який інший, а авторитетна форма виконання справи, виконуюча регулятивну функцію зразка. Власно, це і є способом буття сучасних традицій, котрі транслюють усталені форми виконання справи. Через формулу "*це прийнято так робити*" діє влада виправданого досвіду. Нарешті, третьою модифікацією є правило прецеденту. Згідно з ним, разовий акт набуває значення загальної норми. Відомо, що такий тип введення регулятиву властивий не лише повсякденному досвіду, а й деяким правовим системам, тобто складає основу законності як такої.

Легітимація владою Бога. Звичай домінує у первісному, родовому суспільстві. Його панування безмежне там, де суспільне життя здійснюється як відтворення певних усталених форм. Але в архаїчну епоху в особі держави виникає *розпорядник влади*. Визначальне право його волі потребує додаткового обґрунтування, яке будується у вигляді апеляції до Божого авторитету. Зрозуміло, що залучення сакрального чинника до легітимації влади з'являється не лише з цивілізацією.

Влада культури як надприродня від свого початку мислиться як маюча виток у волі Бога. Це цілком логічно, оскільки якщо прийняти, що дією Бога створений світ, то Йому ж належить і повнота влади над буттям. Будь-яка інша влада може існувати лише як стверджена волею Бога, немов би запозичаючи частку Божих владних повноважень. За цією логікою всі, хто здійснює владу серед людей, є лише служники Божої волі. Про те, що сказане ажнік не є абстрактним уявленням, а відбиває реальний механізм дії державної влади, свідчить багатий матеріал стародавньої та середньовічної історії; до якого слід додати і деякі приклади сучасних політичних режимів — теократичного або тоталітарного гатунку.

В архаїчних суспільствах правитель виступає прямим репрезентантом Божої волі, виконуючи функції жерця. Для перших держав характерно поєднання державної і культової влади у постаті так званого "царя-жерця". Слід зазначити, що ця амбівалентність правителя властива як великим деспотам Сходу, так і зародковим державним формам в інших регіонах (як от мінойська культура, етруски тощо). У великих імперіях стародавнього світу має місце пряме обожнення правителя, котрий постає як живий Бог. Причому обожнення правителя є вкрай стійкою і довгоіснуючою формою легітимації влади. Розпочинаючись класичними прикладами єгипетських фараонів та вавілонських царів, ця традиція існує впродовж всієї стародавньої історії. Вона підпорядковує собі не лише власне східні державні організації (як от Мідія, Шумер, Елам, Персидське царство тощо), а й великі античні імперії — еліністичні монархії, а потім і Римську імперію.

Цей принцип має тим більшу вагу, що багато стародавніх держав мають персону правителя за головний принцип консолідації. Наприклад, найбільша з еліністичних монархій, виникла після розпаду держави Олександра Македонського — царство Селевкідів — офіційно іменувалося "справами Селевка" (як потім "справами Антіоха" та інших володарів). Другої назви держави, котра б вказувала на відмінний від постаті правителя інтегруючий чинник, просто не існувало.

За умов легітимації влади і держави апеляцією до Божої волі, будь-які зміни у системі правління чи інші акти влади постають і уможливаються як сакральні дії. Скажімо, коли відбувається чи не найперша в історії радикальна реформа державного устрою фараоном Ехнатом (XIV ст. до Р.Х.), вона здійснюється саме у вигляді релігійної реформи — введення культу бога Атона, покликаючого потіснити традиційні культу. Подібну ситуацію подибуємо і у вітчизняній державній традиції — трансформація давньоруської держави Володимира йде поруч і спирається на прийняття нової релігії, християнства.

За доби християнства з загальнодержавного синкретизму влади виокремлюється автономна інституція, котра репрезентує "владу від Бога" — церква. Надалі сакралізація і освячення держави та правителя здійснюється через цю інституцію. Це розмежування державної і церковної влад надає державі усталеного світського характеру. Але вплив і значущість легітимації влади апеляцією до надлюдського, містичного авторитету демонструє не тільки давня, а й сучасна історія. Досвід тоталітарних режимів поточного століття засвідчив, що — попри світський характер держави, — за умов тоталітаризму відбувається історична інверсія і відновлення архаїчних форм влади; зрозуміло, з властивим останнім типом легітимації. Так, комуністична державність підкреслено відкидає Бога, але на його місце вона ставить іншу містичну силу, до якої повсякчас апелює та якою себе стверджує — закон історії, унаочнений в історичній місії пролетаріату. Характерно, що й державна система за умов тоталітаризму відновлює деспотичну владу правителя і фактично обожнює його. Приклад Леніна є чи не найнаочнішим: в його особі не лише думка і вчинки конкретної особистості набули якості непогрішності та незаперечної істинності, а й навіть тіло намагається набути Божеської якості нетлінності.

Загалом не тільки тоталітарні, а й демократичні режими вводять до системи легітимації влади апеляції до трансцендентальних, цілком сакральних за способом буття цінностей, як от права людини, недоторканість власності, свобода, загальнолюдські цінності. Необмежуючись точно визначеною правовою вагою, ці апеляції мають неабияке значення для встановлення, функціонування і змістовного визначення демократичної держави.

Принцип переваги кращих. Третьою з головних форм легітимації державної влади є ствердження її як влади кращих — найліпших людей. Якщо моя воля має чомусь слідувати за іншою, то, звичайно, що інша переважає мою в своїх якостях. Я довіряю тому, хто краще за мене здатен зробити вибір, визначитись в обставинах, послідовно діяти. Тому визнання переваги над собою ліпшого цілком природня річ.

"Кращість" у залежності від соціокультурних контекстів визначається за різними критеріями. Історично найбільш усталеною формою служила перевага походження (родовитість). Хто вів свій рід від найвидатніших осіб, той виступав як кращий, знатний. Кращі утворювали вищий стан у суспільстві — аристократію. Але критерій "кращості" може бути й іншим. Олігархія теж організована за цим принципом, але тут критерієм служить не родовитість, а гроші і майно. Кращий той, хто має більший статок, багатство. Він має перевагу над іншими і отримує право на владу. Але, підкреслимо, не голою силою грошей та багатства. У більшості докапіталістичних суспільств саме лише багатство не забезпечувало високого соціального статусу і причетності до влади. Для цього потрібно, щоб воно було *визнано* критерієм кращості людини. Лише за цієї умови воно стає джерелом влади.

Разом з феодальним суспільством пішов у минуле соціальний устрій, в якому аристократичний принцип переваги кращих був легітимуючою основою влади. Але і в сучасних умовах перевага кращих залишається одним з елементів обґрунтування і дії системи влади. Відмінність полягає лише в тому, що ознакою "кращості" стала *компетенція*. Відколи політика стала фаховою справою (а можливість для цього створює лише громадянське суспільство і режим демократії), відтоді компетентність набула вирішального значення для виправдання претензій на владу. Найліпший політик — це політик, найбільш компетентно, досвідчено і вправно ведучий політичну справу і завдяки цьому перемагаючий інших у відкритому публічному змаганні, котрим стає політика у демократичних суспільствах.

Наслідувана "влада кращих", втілена у пануванні стану аристократії, у сучасному суспільстві замінюється на владарювання *політичних еліт*. Еліти не є ані станами, ані соціальними класами. Але вони обіймають те коло людей, за якими стоїть *суспільно визнана* перевага щодо участі у владі і розпоряджені нею. Цю перевагу члени політичної еліти отримують або завдяки своїй компетенції та політичному досвіду, котрий здобув суспільне визнання, або ж завдяки іншим чинникам соціального впливу, котрими володіє та чи та особа (багатство, моральний авторитет, контроль над армією тощо).

Граничним випадком дії принципу "влади кращих" є панування харизматичного лідера. Він виступає як безумовно кращий серед будь-яких претендентів на владу. Більш того: зазвичай харизматичний лідер, котрий здобув визнання всього суспільства, починає сприйматися як єдино можливий носій і розпорядник верховної влади (образи "батька нації", "великого ватажка" тощо). Таким чином, легітимація влади за принципом переваги кращих охоплює широке коло політичних явищ — від станового аристократичного суспільства до влади політичних еліт та харизматичних лідерів.

Обґрунтування влади правом сильного. Демократичним режимам протистоять авторитарні або прямо тиранічні. Для останніх найбільш наявним є обґрунтування влади силою примусу. У тиранічних режимах життя розгортається у перманентному насильстві. Такою є, зокрема, практика тоталітарного ладу. Він тримає суспільство у напрузі екстраординарної

ситуації (загрози війни, здійснення величного звершення, стихійного лиха тощо). Спільним знаменником цих ситуацій є те, що вони вимагають від людей самозречення. У надзвичайних обставинах людина наче собі не належить, повністю занурюючись у дію інших сил та чинників. Надзвичайність становища виправдовує надзвичайність заходів, серед яких на перший план виступають насильство та примус. В цих умовах владу має той, чия сила бере гору. Тоді всі відношення влади ґрунтуються на примусі, а сам примус існує настільки, наскільки у володарів вистачає сил. Але всі дії не можуть вчинятися лише за безпосередньою вказівкою чи силою голого примусу. Насильство теж повинно створити сили, які будуть рухати людиною не ззовні, а з середини. Такими силами стають *страх*, ентузіазм, рабська свідомість. Насильство має на меті досягти *скореності* воль, які б самі вже діяли за вказівками владарюючих.

Таким чином, можна сказати, що лише для скореної людини (рабської свідомості), позбавленої свободи волі, “право сильного” і примус як його вияв є достатньо влегітимовуючим владу чинником. Інакше насильство може змусити виконати те чи те розпорядження, але не буде існувати визнання права розпоряджатися моєю волею: тобто примус не матиме легітимуючої сили.

Легітимація довірою людей. Окрім всього, панування примусу означає недовіру до людей та їх воль, висловлює глибокий антагонізм між членами суспільства і носієм влади. Цьому типу відношень протистоїть принцип визнання за кожною людиною автономії свободної волі, котра робить її самочинним суб’єктом всіх своїх дій і прагнень. Відтак влада постає як загальнолюдське надбання. Існувати як спільний достаток вона може лише настільки, наскільки кожна з людських осіб відокремила від себе частку власної волі і передала її у розпорядження суспільної влади. Така система відношень означає, що влада легітимується довірою людей, котрі власною волею наділяють її відповідними повноваженнями.

Класичним прикладом влади, право якої обґрунтовано довірою людей, слугує, звичайно, республіка. Саме з виникненням республіки розпочинається історія магістратур – владних посад, які обіймаються особами, обраними народом, йому підзвітними та чітко окресленими у своїх повноваженнях (у тому числі і терміном виконання їх). Принцип влади “від довіри людей” безпосередньо пов’язаний, з одного боку, з визнанням в людині особи з автономією свободної волі (про це йшлося вище), з іншого, з ідеєю народного суверенітету. Форма легітимації владарювання щільно пов’язана з уявленням про джерело влади. У звичаї ним є природа самих речей (справи) – тут влада невід’ємна від самого буття. У сакральних легітимаціях джерелом влади мислиться Бог, в елітарній формі легітимації ним є стан кращих – людей, котрі своїми якостями переважають інших і відтак отримують природне право на панування. У примусній формі легітимації джерелом влади визнається сила, а легітимація від довіри людей виходить з того, що носієм і розпорядником повноти влади є народ.

Республіка є класичною формою народовладдя, але легітимація влади довірою людей присутня й в інших політичних системах. Так, наприклад, російські царі традиційно вважалися опікувачами селянства, були впевнені у

його підтримці і, треба сказати, небезпідставно. Уявлення про те, що лад у Росії тримається владою царя було дійсно широкопоширеним у селянстві, хоча й зазнало історичних змін, спричинивши, зокрема, казус виборів у першу російську Державну Думу. Згода царя і його адміністрації на вибори значною мірою спиралася на впевненість про підтримку селянством існуючої влади, через що навіть у виборчому законі були забезпечені переваги у представництві селянам перед робітниками. І справжнім шоком для російського самодержця став підсумок виборів, котрий засвідчив антимонархічну налаштованість значної частини селянства.

Форми легітимації і державні устрої. Можна стверджувати, що будь-яка державна, політична влада ґрунтується на всіх вищевизначених засадах легітимації. Вона використовує і силу звички, і примус, і людські ідеали та цінності, і довіру людей в різних формах. Не можна дивитися на кожному з визначених підстав обґрунтування політичної влади як лише певний ступінь її розвитку, після проходження якого владою він поринає у небуття. Кожна з форм обґрунтування — постійно діючий чинник впорядкування і здійснення влади, який за певних обставин отримує перевагу перед іншими чи, навпаки, відходить на задній план.

Але, все ж таки, домінування однієї з цих засад над іншими, перетворення її на головний механізм обґрунтування права на владу (її легітимації, законності) створює певний *тип держави*, який має досить наочні історичні аналоги та втілення. Можна казати про те, що кожна з визначених засад *корелятивна* певному типу державності. Які ж це кореляції?

Обґрунтування влади "*від звичаю*" відповідає додержавному, позадержавному суспільному життю. Держава, яка стверджує свою владу як "богоданну" і себе в якості провідника Божої волі стає *сакральною державою*. Обґрунтування політичної влади за принципом *переваги кращих* найбільш наочним чином здійснюється у *становій державі*. Насильство і примус утворюють головні засади конституювання *тиранічної держави*, яка тримається силою репресій і суттю якої є узурпація влади. Нарешті, легітимація державності шляхом *довіри населення* створює систему представницької влади; передусім це *республіка і сучасна демократія*.